

SZÖVEG ÉS TÍPUS

SEGÉDKÖNYVEK
A NYELVÉSZET TANULMÁNYOZÁSÁHOZ 63.

SZÖVEG ÉS TÍPUS

Szövegtipológiai tanulmányok

Szerkesztette:
TOLCSVAI NAGY GÁBOR

TINTA KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST, 2006

SEGÉDKÖNYVEK
A NYELVÉSZET TANULMÁNYOZÁSÁHOZ 63.

Sorozatszerkesztő:
KISS GÁBOR

Szerkesztette:
TOLCSVAI NAGY GÁBOR

ISSN 1419-6603
ISBN 978-963-7094-63-7

© Tolcsvai Nagy Gábor, 2006
© A szerzők, 2006
© TINTA Könyvkiadó, 2006

A kiadásért felelős
a TINTA Könyvkiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: Temesi Viola
Műszaki szerkesztő: Bagu László

TARTALOM

Előszó	7
ELMÉLETI MEGKÖZELÍTÉSEK	
KOCZSÁNY PIROSKA	
A szövegtipológia eredményei és/vagy eredménytelenségei	17
FEHÉR ERZSÉBET	
Szövegtipológia a retorikai hagyományban	27
TOLCSVAI NAGY GÁBOR	
A szövegtipológia megalapozása kognitív nyelvészeti keretben	64
DOBI EDIT	
A formális nyelvi elemzés lehetőségei a szövegek reprezentációjában	91
EGYES SZÖVEGTÍPUSOKRÓL	
ANDÓ ÉVA	
A beszélt nyelvi történetmondások elemzésének kognitív és funkcionális szempontjai	113
HÁMORI ÁGNES	
A társalgási műfajokról	157
TAKÁCS SZILVIA	
Folklorisztikai szövegtipológia – Az epikus ráolvasó imádságok	182
NYELVI JELLEMZŐK SZÖVEGTIPOLÓGIAI VONATKOZÁSAI	
TÁTRAI SZILÁRD	
A narratív diskurzusokról – pragmatikai nézőpontból	211
EÖRY VILMA	
A szöveg időszerkezete mint szövegtipológiai jellemző	233

ELŐSZÓ

A szövegtipológia egyszerre kiemelt és elhanyagolt területe a nyelvészeti szövegtudományoknak. Kiemelt, mert olyan elméleti kérdések fogalmazódtak meg a szöveg és a szövegtípus viszonyában már eddig is, amelyek alapjaiban érintik a szöveg fogalmát. És elhanyagolt, mert az empirikus kutatások eddig csak néhány szövegtípusra terjedtek ki a magyar nyelvtudományban. De igaz ez a megállapítás a nemzetközi szövegtani diszkurzusra is. A jelen kötet egyrészt tovább erősíti a korábbi elméleti irányokat, másrészt pótol valamennyit az adatfeldolgozás hiányosságaiból. A tanulmánykötetet a szerzők egyszerre szánják összegzésnek és áttekintésnek, illetve a további szövegtipológiai kutatások egy lehetséges kiindulópontjának, elméleti, módszertani és leíró szempontból egyaránt.

A szövegtípusok egyes alrendszeivel évszázadok, sőt évezredek óta kitartóan foglalkozik a retorika, az irodalomtudomány. Ezek az előíró és leíró eredmények – eltérő kiindulópontjaik miatt is – csak részlegesen találkozhattak a nyelvészeti alapú szövegtudományokkal, annak eddigi eredményeivel. A szövegtan alapvetően nyelvtudományi keretben közelíti meg a szöveg fogalmát, variabilitását, és minden tényleges és lehetséges szövegre kiterjeszti hatókörét. Éppen ebből a szándékból erednek komoly nehézségei is: a zárt szerkezeti nyelvtan helyett a dinamikus, élő kommunikációhoz kötődő nyelvi formák változatossága, összetettsége igen tág határok között ragadható meg.

A szövegtípus fogalmának körülírása, a szövegtípusok rendszerének vázolása a szöveg fogalmának megragadásával lehetséges. Csábító eljárás a szöveg fogalmából levezetni a szövegtípust, alárendelt kategóriaként. Esetleg fordítva: a szövegtípusokból fölépíteni a szöveg fogalmát. A szövegtípusok rendszere azonban nem előzetesen adott tudományos rendszer, hanem a nyelvi gyakorlatban, a közösségek mindennapi közlései során kialakult hálózat. Ezt a tipológiát nyilvánvalóan irányítják egyetemes érvényű elvek, például a megismerés és az emlékezet kognitív mintái és korlátai, a kommunikáció tér-idő jellegű és közösségi formái és lehetőségei. A jórészt rendezett sokféleség a szabályozottság különböző fokait mutatja, történetileg és kulturálisan egyaránt. A jelen kötet tanulmányai nagy szakirodalomra és empirikus anyagra támaszkodva arra a következtetésre jutnak, hogy a szöveg és a szövegtípus kategóriája kölcsönösen határozhatók meg, a SZÖVEG és a TÍPUS tapasztalati alapú fogalmának viszonyában.

Tudományfilozófiai keretben a szövegtipológia tételezhető zárt rendszerként, amelynek példányai megvalósulhatnak. Vagy leírható nyitott potenciálként, amelyben nem jósolható meg minden típus előre, amelyben az üres helyek nincsenek előzetesen minden tulajdonságukban meghatározva. A mai funkcionális szövegtanok főképp az utóbbi keretben próbálják leírni a szövegtípust, ill. a szövegtípusokat. Szorosan kapcsolódik ehhez a szöveg fogalmának értelmezése. A szöveg nem egyszerűen mondatok összefüggő sora, és nem is valamely retorikai szerkezet többváltozatú megvalósulása. A szöveg

sokkal inkább olyan nyelvi közlés, amelyben a nyelvileg leképzett értelmi egységek (például elemi vagy összetett jelenetek) valamilyen konceptualizálás eredményeként kerülnek egymással kapcsolatba, egymásra következően és párhuzamosan is. A szöveget mint világbeli dolgok, események kifejtő konceptualizációját a kognitív és kommunikációs lehetőségek és korlátok rendszeréből kialakult minták szerint alkotja meg beszélője. Minta és megvalósulása között dinamikus a viszony.

A kötetben az elmúlt három év szövegtipológiai kutatásainak összegzését adjuk, tanulmányok formájában. Az így kirajzolódó anyag tartalmaz kutatási beszámolót a mai nemzetközi szövegtanról, tudománytörténeti vizsgálódást, elméleti írást, egyes szövegtípusok leírását és egyes nyelvi jelenségek szövegtipológiai vonatkozásának bemutatását. A kutatásnak és ekképp a kötetnek is az a legfőbb célja, hogy a funkcionális és kognitív alapú szövegfelfogás szövegtipológiai vonatkozásait minél alaposabban kifejtve járja körül a szövegtipológia felsorolt kérdésköreit. A tanulmányok egyesítik az általános elméleti alapot és bizonyos magyar nyelvű szövegtípusok specifikus leírását. Ezáltal a kutatás egyes részkérdésekben hozzájárulhat a magyar nyelv korpusz alapú funkcionális grammatikai leírásához is. A hagyományos megkülönböztetés szerint a *szöveg* a rendszertani egység, dologszerű tárgyként feltételezett, az embertől független nyelvi szerkezet, míg a *diskurzus* a nyelvi interakcióban létrehozott, műveleti jellegű nyelvi termék. A jelen kötetben a két kifejezés mindegyike alapvetően a második, dinamikus felfogást képezi le.

A szöveg legáltalánosabb, illetve a szövegtípus szerinti leírásában a funkcionális szempontok érvényesítése megkerülhetetlen. Ennek egyik vetülete a pragmatikai tényezők kiterjedtebb és következetes bevonása, méghozzá nem egy felsőbb modulként, hanem a teljes szövegleírást befolyásoló szemléletként. Az így megközelített szöveg, ill. szövegtípus funkciói, ill. a beszédhelyzethez, szövegvilághoz való viszonyai pontosabban megragadhatóak. Egy másik vetülete a funkcionalizmusnak a kognitív nyelvészetből eredő elméleti kerete, a szöveg műveleti jellegének figyelembe vétele: az a jelenség, hogy a szöveget a hallgató időben dolgozza fel, mentális műveletek sorával, melyeket a szöveg nyelvi egységei váltanak ki. A szöveg műveleti leírása lehetővé teszi a szövegtípusok műveleti (on-line) jellemzését, annak során például a nézőpontoszerkezet vagy a szövegvilág részletes, szövegtípus-specifikus jellemzését, mondatszerkezeti jellemzőkben is.

Az eltérő elvontságú és sematikuságú elméleti és leíró kidolgozások a szöveg, ill. a nyelv korábban kevésbé ismert tartományait tárják fel. A szöveg és a szövegtípus viszonya így például nem merev elkülönülésként értelmezhető vagy hierarchiaként, hanem az absztraháltság különböző fokaként, vagy legalább akként is, amennyiben bizonyos szövegkoherencia-tényezők szövegbeli nyelvi kidolgozásának a foka és a szövegtípus-specifikusság megfeleléseket mutat. Hasonló jellemző tapasztalható a szöveg – szövegtípus – egyedi szöveg viszonyában.

A tanulmánykötet ezeket a szempontokat a tanulmányok specifikus témájával (így általában a szövegtípussal, a retorikai hagyománnyal, a narrációval vagy egyes meghatározott szövegtípusokkal, nyelvtani jelenségekkel) kapcsolatban a magyar szakirodalomban korábban kevésbé tapasztalt részletességgel dolgozza ki. Az alábbi elméleti eredmények emelendők ki a kötet tanulmányai alapján:

- a szövegtípus általában összefügg a tudással, a világ valamely részének mentális megkonstruálási lehetőségeivel;
- a szövegtípusok rendszere mintákba rendeződik;

- a minták történetiek, konvencionáltak, de változnak;
- a tipológia nem zárt rendszer, nem is kikövetkeztethető potenciális rendszer;
- a szövegtipológia szorosan összefügg a kommunikációtipológiával;
- a kommunikáció résztvevői aktívan feldolgozzák a mintát az aktuális jellemzőkkel viszonyban, ezzel alakítják is a mintát;
- a prototípuselv jelentékeny mértékben érvényesül;
- a szövegtipológia leírása a kijelölt mélységi szinttől függ (az átfogó proto kategóriától a specifikus típusig);
- műveleti és szerkezeti tényezők a fő változók;
- elemi (mikro) szinten éppúgy tapasztalhatók tipológiai jellemzők, mint mezo- és makroszinten;
- a tulajdonságok nyalábokba rendeződnek;
- a tudományos leírás a prototípusokra tud leginkább kiterjedni.

A kötetbeli tanulmányok röviden összefoglalva témájukban a következő eredményekre jutnak.

Kocsány Piroska Forschungsberichtet készített, azaz áttekintette a közelmúlt szövegtipológiai szakirodalmának legfontosabb eredményeit, elsősorban a német kutatásokra alapozva. Nem véletlenül, mert a német szövegkutatások összpontosítanak a legtöbb eredménnyel a tipológiai kérdésekre. Három különböző felfogást különít el a szerző, a továbblépés megalapozásához: a) a szövegtípus mint intertextualitás; b) a szövegtípus mint funkcionális és kognitív kategória; c) a szövegtípus mint empirikus adatokból vissza-következtethető és általánosítható formáció, illetve tudás. Az első felfogás szerint az egyes szövegtípusok folyamatosan keletkező és átalakuló, „zilált” halmazt és nem zárt rendszert alkotnak, amelyben az áttétel minősége meghatározó. A második struktúrákra, szerveződési stratégiákra, funkciókra és a kommunikációtipológiára összpontosít. A harmadik a szövegtípust kognitív mintának tekinti, számos értelmezési lehetőséggel. Kocsány Piroska hangsúlyozza, hogy mindegyik irányynak van jelentősége. A szerző következtetése szerint mindezek alapján a szövegtipológia a következő tudományterületekhez vezethet: 1. történeti szövegtipológia; 2. szociológiai szövegtipológia; 3. kognitív-strukturális szövegtipológia; 4. pragmatikai-funkcionális szövegtipológia. A szövegtani szövegtipológia a szerző szerint ekképp nem elvész, hanem a specifikus és társ jellegű tudományterületekből összegződik, megfelelően annak a belátásnak, hogy a szöveggel való foglalkozás nem lehet más, csak határterületek kutatása és tudományközi kérdések megfogalmazása.

Fehér Erzsébet tanulmánya egyrészt áttekinti a (magyar) retorikai hagyomány szövegtipológiai vonatkozásait, másrészt azt vizsgálja, mit ad a retorika a szövegtannak és a szövegtipológiának. Két kiinduló kérdése: a) miként járult hozzá a retorikai hagyomány a szövegtípusokat megalapozó szociokulturális minta kialakulásához, b) szolgáltat-e adalékot a retorikai hagyomány ahhoz a feltevéshez, hogy a műfajok (szövegtípusok) történeti változatai az emberi gondolkodással összefüggő komplex nyelvi struktúrákhoz kapcsolhatók. A tanulmány áttekinti a szövegnyelvészet és a retorika viszonyát, a retorikai hagyomány fogalmát, valamint azt, miként értelmezi a szövegnyelvészet és a műfajelmélet a tipológiai minta fogalmát. A kérdéskört elsőként Aphthoniosz progymnasmájának alapján mutatja be a szerző. A dolgozat második felében Bitnitz Lajos, Névy László, Acsay Ferenc, Négyesy László, Zlinszky Aladár retorikai kézi-

könyveinek vizsgálatára kerül sor. E vizsgálat indokai a következők: a) a retorika érdeklődésének középpontjában a gyakorlati életben használt beszéd áll; b) a megnyilatkozást az antik tudomány is a kontextussal való összefüggésében vizsgálta; c) a nyelvi megnyilvánulás szándékvezérelt és társadalmi hatásra törekszik. A retorika és a filozófiai hermeneutika szövegtipológiaiailag releváns közös belátása: a) az a meggyőződés, hogy az emberi világ- és önértelmezés nem választható el a kommunikációs folyamatban aktualizálódó nyelvtől; b) az ember társadalmiságára vonatkozó ismeret nem a logikai igazságra, hanem a retorika érvtanában alkalmazott valószínűre épül; c) az etikai alapon megalapozott meggyőző érvelés és az értelmezés áthatják egymást. A retorika a kutatás eredménye szerint mindig közreműködött a szöveg, ill. egyes szövegtípusok kognitív mintáinak tudatosításában, kidolgozásában és fenntartásában. Ehhez hozzájárult, hogy a szövegek általános kritériumait ugyanakkor a különböző korokban a különböző szerzők hasonlóan értelmezték.

Tolcsvai Nagy Gábor tanulmánya a szövegtípus (és ezzel szoros összefüggésben a szöveg) kognitív nyelvészeti megközelítésének lehetőségét foglalja össze első megfogalmazásban. A tanulmány elméleti kerete alapvetően a holista vagy funkcionális kognitív nyelvészet, elsősorban R. Langacker kidolgozásában. E felfogás szerint a nyelvi kifejezések a világ elemi vagy összetett jeleneinek fogalmi és jelentéstani megkonstruálásai, a szintaktikai szerkezetek e konstruálásokat sematizált formái. A szöveg olyan értelmi egység, amely valamely összetett világfragmentumot képez le fogalmilag, többé-kevésbé konvencionált nyelvi kifejezésekkel. A kognitív szövegtipológia másik fontos összetevője a kategorizációban érvényesülő prototípuselv. A kategóriák emergens jellege jól illeszkedik a szövegtípusok történetéről való általános ismeretekhez, amelyek szerint a szövegtípusok nem felülről szerveződnek, nyitott rendszert alkotnak, és szorosan összefüggnek a kommunikációs és megismerő tevékenységgel, azok mindenkori feltételeivel. A harmadik fő összetevő a szöveg mibenléte. A szöveggel mind alkotója, mind befogadója három lényeges formában találkozhat: a) a szöveg fizikai megvalósulása; b) a szöveg műveleti feldolgozása; c) a szöveg összetett konceptuális szerkezetének a feldolgozása. Mindennek alapján lehet elkülöníteni a szövegtipológiai alapjellemzőket, majd a három megnyilvánulási formának megfelelően mikro-, mezo- és makroszinten meghatározni az egy-egy szövegtípus elkülönítésében szerepet játszó fő változókat. A tanulmány e változók nyalábokba rendeződését és tipikus, gyakori együttállását tekinti a szövegtípus alapjának, így leírhatósága kiindulópontjának.

Dobi Edit a formális nyelvi elemzés lehetőségeit és egyben korlátait vizsgálja, arra összpontosítva, hogy láthatóvá váljon, milyen mértékben és főleg milyen módon állhat a formális nyelvi elemzés a szövegvizsgálat és lehetőség szerint a szövegtipológia szolgálatában. A dolgozat elsősorban a Petőfi S. János által kidolgozott szövegelmélethez kapcsolódik. A szerző a szövegtípust empirikus adatokból elvonatkoztatható formációként értelmezi, ahol az adatok nem pusztán mint a nyelvi manifesztáció síkján tapasztalható jegyek értendők, hanem mint beszédhelyzetekre, kommunikációs funkciókra jellemző sajátosságok is, vagyis a szövegtípusok jegykombinációk nyitott rendszerét alkotják. E rendszer nyelvészeti leírásához Dobi Edit a következő elméleti kérdéseket fogalmazza meg annak érdekében, hogy a nyelvészeti eszközökkel reprezentálható lehető legbonyolultabb nyelvi alakulat álljon a kutatás középpontjában: a) mi a legkisebb használati egység, amely már szöveg, ill. a szöveg mely szerkezeti formái rendszeregyeségek; b) milyen eredményeket hozhat a szemantikai összefüggések síkján a formális

elemzés. A szerző megkülönbözteti az inherens tulajdonságú szövegfajtát és a kommunikációs szempontoktól is függő szövegtípust. Következő lépésként a szövegmondat leírásának (az explikációs, a strukturális és a pragmatikai komponens révén történő), majd a jelentés (szövegtenilag is értelmezhető módon a sémák, keretek és forgatókönyvek) egy formalizálásának lehetőségét vázolja. Az így megmutatkozó organizációk, szerkezeti síkok adják a szöveg fajtánként specifikálódó összetevőit, a szövegtipológia változóit.

Andó Éva a beszélt nyelvi narráció elemzését három fő szempont szerint végzi: a) a történet alapvető kognitív sémává válása, a szövegtípus létrehozásában szerepet játszó mentális folyamatok jellemzői; b) a beszélt nyelvi történetnek a kommunikatív interakció folyamatában betöltött feladata, funkciója; c) tipológiai feltárás: a társalgási narráció nyelvi jellemzői, kontextusa, eredendően dialogikus jellege. A korpusz két fő forrásból származik: nyolcórányi saját gyűjtéssel felvett történetmesélés, ill. az ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszékén készült Beszélt nyelvi gyűjtemény. A tanulmány komplex leírásokat tartalmaz, amelyek párhuzamosan érvényesítenek kognitív, funkcionális, kommunikatív és strukturális szempontokat. A kognitív szempont tényezői: a személyes emlékezet, annak társas vonatkozásai, a társalgó, közös felidézés, a történeteséma, annak makrostrukturája, a forgatókönyvek és tervek, a történetmondás mint „előadás”, a történetnyelvtanok. A funkcionális kritériumok közé tartozik: a személyiség és történet összefüggése, az én bemutatása a történetek által, a személyes történetek és a társas világ, a nyelvi pozicionálás, a szerep, a kommunikatív kritériumok. Kommunikatív szempontból fontos tényező a beszélt nyelviség, a jól formált történetmondás, strukturális szempontból pedig a társalgás részeként elhangzó történet, továbbá a monologikusság és a dialogikusság viszonya. A beszélt nyelvi történetmondás kommunikatív megközelítésével bizonyítható, hogy a) a narratívum kognitív séma, amely fontos szerepet tölt be az emlékezet működésében, a nyelvfejlődésben, az egyéniség formálódásában; b) a narratívum szociális tevékenység; c) a történetmondás verbális aktusa az interaktív kommunikáció sajátosságainak megfelelően épül fel; d) a narratívum önálló, kiemelt szerepű diszkurzív műfaj, mely saját belső szerkezettel rendelkezik.

Hámori Ágnes a hétköznapi társalgási műfajokat vizsgálja tanulmányában. Olyan szövegek mintáit, amelyeket intuitív módon sajátítanak el és használnak a beszélők a mindennapi társas érintkezésben, anélkül, hogy e folyamatról vagy az egyes műfajok mibenlétéről, felismerésük vagy alkalmazásuk szempontjairól számot tudnának adni. A szerző társalgásnak tekint minden olyan szöveget, amely a) beszélt, b) alapvetően spontán (tehát nem előre megszerkesztett szöveg felolvasása vagy előadása, ugyanakkor lehet rendszeresen ismétlődő, pl. szolgálati jellegű párbeszéd is), és c) dialogikus. A vizsgálat elméleti kerete az etnometodológia, a beszélés néprajza és az ehhez elméletileg és módszertanilag is jól kapcsolódó funkcionális szövegtani irány. Ennek megfelelően a tanulmány a beszéd szempontjából lényeges viselkedésmódokat és helyzeteket, valamint az ezekben megjelenő verbális elemcsoportokat együttesen, kölcsönös összefüggésükben mutatja be. Az elméleti és módszertani áttekintés után, azokkal szoros összefüggésben, részletes leíró elemzések következnek. Ennek a tanulmányban két fő célja van: egyrészt bevonni a szövegtipologizálás körébe a társalgáselemzés sajátos látószögét, szempontjait és idevágó felismeréseit, másrészt tipológiai szempontból megvizsgálni három kifejezetten társalgási (de egymástól különböző) szövegtípust: a) az utcai információkérést, b) a pletykát és c) a telefonbeszélgetést (saját gyűjtés alapján),

és bemutatni egyfajta lehetséges műfaji leírásukat. Ennek alapját a szövegtanban és a társalgáselemzésben meghatározott szempontok rugalmas rendszere adja. Az elemző leírásban fontos tényező a beszédhelyzet, a beszédesemény és a beszédaktus. A szerkezeti és műveleti elemzés a Sandig-féle cselekvésminta és szöveg minta keretében kapja meg értelmezési lehetőségét. A dolgozat fontos eredménye elmélet és empiria összekapcsolása, a magyar szakirodalomban kevésbé feldolgozott szövegtípusok részletes, elemző leírása.

Takács Szilvia tanulmányának kiindulópontja az archaikus népi imádságok és a ráolvasások határterületén jelentkező szövegek összessége. A szerző a folklorisztikában ráolvasásoknak nevezett, de a szöveg használóinak intuitív tudása alapján imaként meghatározott szövegek problematikáját vizsgálja 277 szövegpéldány alapján. A szövegeket három aspektusból vizsgálja: a) a kommunikációs funkciót Hymes modellje alapján, b) a tér, idő és szereplők által meghatározott szövegvilágot a funkcionális kognitív szöveg tanal, c) a szövegek szegmentumait a szemiotika módszerével. A tipológiai összegzés a Geeraerts által összegzett prototípus-elmélet keretében történik. A körülhatárolt szövegtípust Takács Szilvia epikus ráolvasó imádságként határozza meg. A kutatás érinti a szövegek jellegzetesen váltakozó funkcióját, tér- és időszerkezetét, szereplőinek rendszerét, a szövegek motívumait, struktúráját, a szövegeket felépítő mágikus funkciójú beszédaktusokat és a rokon szövegtípusokkal való kapcsolatokat is. Az eredmények rámutatnak arra, hogy az epikus ráolvasó imádságok funkciója sajátosan kettős: szakrális és mágikus elemek kontaminációja jellemző rájuk, s hol ima-, hol mágikus funkcióban élnek. A szövegtípus vizsgálata során a legfontosabb eredmény a makrostruktúra (a tér, az idő és a szereplők rendszere) és a mezoszintű egységek sorrendje tekintetében mutatkozott. Az epikus ráolvasó imádságok tér- és időrendszere, valamint a szereplők szabályos összefüggéseket mutatnak: a szent tér – szent idő – gyógyító szent hármassága alkotja az egyik, a profán tér – profán idő – beteg, vagy fenyegetett ember a másik, és az elátkozott tér – időn kívüliség – ártó erő a harmadik összetevőt. Az egymástól elválasztott értelmi egységek austini értelemben vett beszédaktusok, amelyeknek mágikus funkciója és egymásra következése jól leírható: a kozmikus időbe vetített történettől, amely a baj körülírását, a szimptóma meghatározását tartalmazza, több lépésben eljutunk a baj megszüntetéséig, az ártó szellem eltakarodásáig, a jelen helyzetre értelmezett gyógyulási folyamatig.

Tátrai Szilárd tanulmánya a narratív diskurzusokat pragmatikai kiindulópontból közelíti meg. Ehhez a pragmatikát szemléletmódként értelmezi (Verschueren nyomán), amely a nyelvi tevékenységhez kapcsolódó dinamikus jelentésképzést átfogóan, társadalmi, kulturális és kognitív szempontokat együttesen alkalmazva közelíti meg (mint pl. Tomasello munkáiban). A szerző a történetek elmesélését és befogadását mint társas megismerő tevékenységet értelmezi. A szövegtipológiában a beszélők által számon tartott, elvárások rendszereként értelmezhető szövegtípusok problémáját helyezi a középpontba. E keretben a szövegfajtaként meghatározott elbeszélés tipikus megértési módként, azaz a világ interszjektív megismerésének tipikus lehetőségeként értelmezhető. A résztvevők az interakció során olyan mentális modellt hoznak létre az információk kontextuális értelmezésével, amelyben az elemi jelenetek (események) közötti időbeli viszonyok megértése kerül előtérbe. A narratív megértést az egyéb megértési módok viszonyrendszerébe elhelyezve értelmezi a szerző, majd a narratív kontextus létrehozásának jellemzőit tárgyalja. A dolgozat a prototipikus társalgási narratívák és irodalmi

narratívák pragmatikai jellemzésének lehetőségeit a narratív diskurzusok résztvevői szerepeinek és stratégiáinak vizsgálatával végzi. A dolgozat második felében a szerző Kosztolányi Dezső Esti Kornél című művét elemzi a jelezett szempontok szerint. Tátrai Szilárd megállapítja, hogy szövegfajtaként számon tartott elbeszélést indokolt az emberi megismerő gondolkodáshoz kötődő, propozicionális tudáson alapuló megértési módként értelmezni. A narratív megértés ugyanis olyan összetett világreprezentációk létrehozását teszi lehetővé, amelyekben az elemi események közötti időbeli viszonyok értelmezése kerül előtérbe. Egy történet értelmezésekor a kontextus összetevői közül főképp a résztvevők szociális és mentális világához kapcsolódó ismeretek játszanak meghatározó szerepet. A szociális világ elsősorban a narratív interakció kialakítása-fenntartása, a mentális világ pedig főleg a narratív megismerés, a történetként való reprezentálás szempontjából érdemel kitüntetett figyelmet.

Eőry Vilma a szövegtípusok időviszonyait vizsgálja. A téma tárgyalásának keretét a funkcionális-pragmatikai szemlélet adja, összefüggésben a kognitív nyelvelmélettel. A szerző kiinduló tézise szerint a szövegtípusok jellemzőiből vonhatók el az általános szövegjellemzők, bár a hierarchia helyett a kettő között kölcsönösség van. Eszerint szövegtípus a nyelvhasználók által, preteoretikusan elkülönülő szövegcsoporthoz mint kategória, amelynek működését és explikálódását elsősorban kommunikációtípológiai, másodsorban a bennük szereplő tipikus nyelvi kifejezési formák alapján lehet vizsgálni. A tanulmány áttekinti a szöveg időszerkezetének értelmezéseit, külön kitér a szövegszintek és az időviszonyok szövegtanilag releváns összefüggéseire, a referenciális és koreferenciális időviszonyokra, valamint összefoglalja a szövegtanilag releváns időgrammatikai elemek rendszerét. Ezután öt, egy-egy intuitív szövegtípust képviselő szövegpéldány időszerkezetének, időviszonyainak elemzése következik azonos szempontok szerint. A szövegek egy nagyobb, mintegy 200.000 n-nyi korpusz részét alkotják (8000 n). A kiválasztott szövegtípusok egy-egy példányának elemzése egyrészt a módszert mutatja be, másrészt a mintaelemzések eredményei – a műhelyelemzések tanulságait is figyelembe véve – lehetőséget adnak az egyes típusok időszerkezetének jellemzésére. Az elemzéshez Eőry Vilma a Bull-féle modellt alkalmazza, amelyben megjeleníthetők azok a szempontok, amelyek az itteni vizsgálódás középpontjában állnak: a) a beszédidő, az eseményidő, a referenciaidő, valamint b) a jelen, múlt, jövő, ill. az idő nélküliség, sőt nagy vonalakban c) az egy-, az elő- és az utóidejűség is. A tanulmányban mintaelemzéssel vizsgált öt szövegtípus a következő: hír, glossza, tudományos szöveg, hivatalos szöveg, magánlevél. Az ötféle szövegtípust képviselő szövegpéldányok az időstruktúra szempontjából két nagyobb csoportra oszthatók: a differenciált (hír, glossza, levél) és az egysíkú időszerkezetűekre (tudományos és hivatalos szöveg). Az első csoport szövegeinek domináns szövegformája az elbeszélés, a másodikéinak pedig a leírás és az érvelés. A narratív szövegek közül a hír szövege mutatja a legdifferenciáltabb időszerkezetet, origóváltásokkal.

A kötet az OTKA támogatásával, a Szövegtípológiai kutatás című pályázati munka (T 043768) keretében készült. A szerkesztő munkáját Tátrai Szilárd segítette.

A szerkesztő